

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA NUTQ TOVUSHLARINI TO'G'RI TALAFFUZ QILA OLISHINI O'RGATISHDA LINGVISTIK KOMPETENSIYANING AHAMIYATI.

Mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch
bu-ilm-fan, ta'lim-tarbiya ekanligi asl haqiqatdir.

I.Ixlasov

*Qoraqalpog'iston Respublikasi «Pedagogik mahorat markazi» «Maktabgacha,
boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari» kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Bu maqolada o'quvchilarda og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, ijodiy fikrlash malakasini, nutq madaniyatini rivojlantirish haqida so'z etilgan.

Tayanch so'zlar: lingvistik kompetensiya, grammatikaga oid bilimlar, fonetika, leksikologiya, morfologiya.

THEMA. LINGUISTIC FOUNDATIONS OF TEACHING LEARNERS' NATIVE LANGUAGE.

Annotation. This article is about the development of students' oral and written communication skills, creative thinking skills, speaking culture.

Key words: language competence, knowledge of grammar, phonetics, lexicology, morphology.

ТЕМА. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В данной статье говорится о развитии у учащихся навыков устного и письменного общения, навыков творческого мышления, культуры

и разговорной речи.

Ключевые слова: языковая компетентность, знание грамматики, фонетики, лексикологии, морфологии.

Lingvistika. Ba'zan bu atama til kompetensiyasining sinonimi sifatida ishlatiladi, ammo tushuncha yanada kengroqdir. Bu og'zaki va yozma nutqni - uning qonuniyatlarini, qoidalarini, tuzilishini chuqurroq tushunishni o'z ichiga oladi.

Lingvistik kompetentsiya o'quvchining kognitiv madaniyatini, mantiqiy fikrlash, xotira, tasavvurni rivojlantirish, o'z-o'zini tahlil qilish va o'zini o'zi qadrlash ko'nikmalarini egallashni ta'minlaydi.

Ma'lumki so'zlar va ularning qoidalari juda yaxshi iste'mol qilish, foydalanish talaffuz me'yorlari, grammatik shakllar va konstruksiyalar, bir fikrni ifodalashning turli usullaridan foydalana olishi, boshqacha aytganda, lingvistik va lingvistik jihatdan malakali bo'lishi, lekin bu bilim va ko'nikmalarni real nutqiy vaziyatda yoki olimlar ta'kidlaganidek, kommunikativ vaziyatda yetarlicha foydalana olmasligi. Boshqacha qilib aytganda, tilni bilish uchun muayyan so'zlarni va grammatik tuzilmalarni muayyan muloqot yoki muloqot sharoitida ishlatish ko'nikma va malakalari muhimdir.

Ona tilini o'rganish jarayonida o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish masalasini hal qilishda maktabda ona tilini o'rgatishga asos bo'ladigan material alohida qimmatga ega. Materialning haqiqiy tomoni, uning g'oyaviy yo'nalishi va badiiy ifodaliligi o'quvchilarning fikrlash faoliyatiga, his-tuyg'ulariga ta'sir etadi, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytiradi, tilga va uni yaratgan xalqqa qiziqishini tarbiyalaydi, o'quvchilarning umumiy taraqqiyoti darajasini o'stiradi va ularning shaxsiy sifatlarining, dunyoqarashlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ona tili boshlang'ich sinflarda asosiy o'rinni egallar ekan, har bir o'quvchida ona tiliga qiziqish va muhabbatni tarbiyalab borish zarur. Ona tili fanining o'quv dasturi o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan davlat ta'lim standarti talablaridan kelib chiqib tuzilgan. O'quv dasturida o'quvchilarda fanga doir nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni hamda tayanch kompetensiyalarning elementlarini shakllantirish ko'zda tutilgan. Boshlang'ich ta'limda – o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash, og'zaki va yozma nutqida adabiy nutq me'yorlariga rioya qilishni shakllantirishdan iborat. Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish): mavzu doirasida o'qituvchi nutqini va sodda audio (multimedia ilovalari) matnlarni va topshiriqlarini tinglab tushuna oladi; ko'rgan rasmlari va o'qib eshittirilgan matn yuzasidan o'qituvchi yordamida suhbatga kirisha oladi, nutq jarayonida o'zlashtirgan yangi so'zlarni og'zaki nutqda qo'llay oladi. Nutq va matnning gaplardan tuzilishi, matnni mazmunan bog'langan gaplardan tuzilishini aytib bera oladi; kishilarning his-hayajonini bildirgan gaplarni, gaplarni mazmuniga ko'ra farqlaydi, oxiridagi nuqta, so'roq va undov belgilariga qarab o'qiy oladi, ajrata oladi, gap ohangiga rioya qilgan holda ravon va ifodali o'qiy oladi; gapni bosh harf bilan boshlab yoza oladi, rasmlarga qarab gap tuzadi va yoza oladi, harflarni yozuvda imlo va husnixat qoidalariga amal qilgan holda harflarni bir-biriga ulab, ko'chirib, namunaga qarab yoza oladi. Bir mavzu doirasidagi savollarga javob yoza oladi, 15-20 so'zli diktant yoza oladi.

Lingvistik kompetensiya: o'zbek tilida nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qila oladi, so'zlarni talaffuz me'yorlariga rioya qilagan holda bo'g'inlab ko'chirish qoidasiga rioya qila oladi, mavzuga oid so'zlarni og'zaki va yozma nutqda qo'llay oladi, tinish belgilarini to'g'ri qo'llay oladi. Boshlang'ich sinflarda grammatik tushunchani o'zlashtirish uzoq davom etadigan va kichik yoshdagi o'quvchilar uchun ancha murakkab jarayondir. Shunga ko'ra, o'qituvchi boshlang'ich sinflarda tushunchani o'zlashtirishga oid ishlarni tashkil etishda o'rganiladigan

tushunchaning lingvistik mohiyatini, bilimlarni o'zlashtirish jarayoning psixologik-didaktik xususiyatlarini, o'quvchilarning nutqiy va aqliy faoliyatini rivojlanish darajasini aniq bilib olishi zarur. Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi fanida o'quvchilarni og'zaki va yozma nutqini har jihatdan shakllantirish ta'lim sohasidagi barcha pedagogik fanlar bilan bog'langan holda amalga oshiriladi va ana shu fanlarni to'liq o'rganishga tayyorlaydi. Bu jarayonda o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga barkamol shaxsni shakllantirishga zamin hozirlanadi. Barkamol shaxsni shakllantirishda albatta, o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish katta samara beradi. O'zbekistonda olib borilayotgan tub islohatlar mazmuni yosh avlodni ma'naviy yetuk, intellektual salohiyatli barkamol avlod qilib tarbiyalashga qaratilgan. Mustaqillikni mustahkamlash uchun olib borilayotgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy sohalardagi islohatlar inson huquqi va erkinliklarini himoya qiluvchi demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etishni ko'zda tutadi. Amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning bosh maqsadi ham insonning moddiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilishdan iborat. Bunday mashaqqatli murakkab yo'lda bizga doimo aniq bo'ladigan, yo'limizni charog'on yoritib turadigan ta'lim va tarbiyadir. K. D. Ushinskiy boshlang'ich maktab o'quv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet hisoblagan. „Ajoyib o'qituvchi bo'lgan ona tili bolaga ko'p narsani o'rgatadi... Bola ikki-uch yil ichida shuncha ko'p narsa o'rganadiki, ko'p narsa bilib oladiki, 20 yil qunt bilan metodik jihatdan juda to'g'ri o'qiganda ham uning yarmicha o'rgana olmaydi. Ona tilining ulug' pedagogligi ham ana shundadir,- deydi u.

Shu bilan birga, o'quvchilarning tayanch hayotiy va fanga oid kompetentsiyalarini tashxislashning modifikatsion metodikalarini ishlab chiqish, o'quvchilarda hayotiy kompetentsiyalarini rivojlantirishning STEAM ta'limga asoslangan texnologiyalarini takomillashtirish muhim dolzarblik kasb etadi. Respublikamizda “Boshlang'ich ta'lim kontseptsiyasi”, “Milliy o'quv dasturi”

hamda boshlang'ich ta'lim uchun o'quv-metodik majmualarda o'quvchilarning tayanch hayotiy va fanga oid kompetentsiyalarini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, xalqaro baholash dasturlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida hayotiy kompetentsiyalarini rivojlantirishning didaktik tizimini ishlab chiqish, o'qituvchilarni o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni tarkib toptirishga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llabquvvatlash hamda ro'yobga chiqarish" kabi muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tayanch hayotiy kompetentsiyalarni shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini aniqlashtirish, tayanch hayotiy kompetentsiyalarni tarkib toptirishning ijtimoiy-pedagogik tizimini takomillashtirishni taqozo etadi.

Ta'limda ona tili kompetensiyalarining psixologik nuqtai nazardan ikki asosiy tarkibiy qismdan tashkil topgan deb qaraladi. Birinchisi-shaxsning aloqa-aralashuv va faoliyat jarayonida to'plagan nutqiy tajriba ma'lumotlari; ikkinchisi ta'lim muassasalarida maxsus o'qitish jarayonida olgan til haqidagi bilimlari. Nutqiy tajriba ona tilini amaliy bilish, oilada, ko'cha-ko'yda, jamoat joylarida boshqalardan eshitish orqali maydonga keladi. Imo-ishora, mimika singari paralingvistik vositalar ham nutqiy tajriba asosida o'zlashtiriladi. Nutqiy kompetensiya nutqiy tajriba va til haqidagi bilim munosabati bir butunligi asosida shakllanadi. Shunday ekan, o'qituvchi o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish jarayonida bu ikki tomonning o'zaro munosabatini hisobga olishi katta ahamiyatga ega. Nutqiy jarayonda nutq oqimi bilan birgalikda unga qo'shimcha ravishda qo'llaniladigan so'zlovchining yuz, ko'z, lab harakatlari, ovozning balandpastligi singari turli xil paralingvistik vositalardan foydalanish malaka va ko'nikmasi bolalarda nutqiy muhitni bevosita kuzatish asosida "o'z

dasturi bo'yicha" shakllanadi va nutq oqimini to'g'ri ishga sola oladi. Nutqiy kompetensiya (kommunikativ kompetensiya)-o'quvchining notanish matnni ifodali o'qiy olish, o'zgaralar fikrini va matn mazmunini anglash hamda uni og'zaki qayta bayon qila olish, fikrni yozma ravishda izchil ifodalay olish darajasi hisoblanadi. Lingvistik kompetensiya – maktab o'quvchisining lingvistik kompetensiyasi deganda til sistemasi haqidagi bilimga, lingvistik tafakkurga, yangi til vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarini mustaqil qo'llash tajribasiga ega bo'lgan o'quvchining shaxsiy xislatlari tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, lingvistik kompetensiya ijtimoiy hodisa va belgilar sistemasi sifatida til haqida, tilning qurilishi va funksiyalashishi haqidagi o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmasi hamda bulardan turli vaziyatlarda mahorati anglashiladi. Lingvistik kompetensiya o'quvchining ona tili fanining fonetika, leksika, frazeologiya, morfologiya, sintaksis, orfografiya, punktuatsiya singari bo'limlari haqidagi bilimlari, bu bilimlardan turli xil vaziyatlarda foydalanish malaka va ko'nikmasidir. Ona tili va adabiyotni o'qitishga kompetensiyaviy yondashuv bu o'qituvchi shaxsining yoshlarni til haqidagi bilimlarini oshirish bilan birgalikda, muammoli vaziyatlarda bu bilimlardan o'rinli va maqsadga muvofiq ravishda foydalana olish qobiliyatiga ega shaxs sifatida tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishdan iboratdir. Shuning uchun ham ona tili va adabiyot o'qituvchisining bosh vazifasi faqat bilimga ega yoshlarni tarbiyalash bilan cheklanmay, balki bu bilimlarga ega bo'lish bilan birgalikda yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarda o'rinli foydalana oladigan, malaka va ko'nikmasi rivojlangan shaxslarni tarbiyalashdan iboratdir. Demak, ta'limning barcha turlarida, xususan, tilga oid ta'limda kompetensiyaviylikni rivojlantirishga e'tibor qaratish barkamol avlodni tarbiyalashning tayanch nuqtasi bo'lib xizmat qiladi. Zamonamizning rivojlanishi, fan-texnika asrining jadal sur'atda takomillashishi bilan ijtimoiy-siyosiy hayotda o'qituvchi kadrlarning ma'naviy qiyofasiga, bilimlilik salohiyatiga hamda kasbiy mahoratiga jiddiy talablar qo'yilmoqda. Xususan, ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari,

boshlang'ich sinf o'qituvchilari quyidagi davlat talablarini bilmog'i maqsadimizga muvofiqdir.

- “Davlat tili” haqidagi qonunni bilishi;

- yangi tahrirdagi davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarining oldingi dastur va DTSdan farqini aniq bilishi;

- ta'limga oid me'yoriy hujjatlardagi yangiliklarni mavzular mazmuniga singdirib o'qitish metodikasini bilishi;

- ona tili va adabiyot fanidan yaratilgan yangi muqobil darsliklarni tahlil qila olishivaular bilan ishlashi;

- ona tili bo'yicha ilmiy-tadqiqot, metodik ishlarni olib boorish talablarini bilishi amaliyotga tadbqiq eta olishi;

- ona tili darslarida til va nutq ko'nikmalarini nazorat qilish, yozma ishlarni o'tkazish, murakkab mavzular bo'yicha testlar tuzish hamda ularni qo'llash metodikasini bilishi;

- ona tili bo'yicha yetuk mutafakkirlarning ma'naviy va ma'rifiy, madaniy meroslarini bilishi va ta'lim-tarbiya jarayonida ulardan foydalanish malakasiga ega bo'lishi;

- ona tili yo'nalishidagi ilg'or ish tajribalarni bilishi va ulardan o'z faoliyatida foydalanish malakasiga ega bo'lishi;

- ona tili fanidan iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, saralash va ularga tabaqalashgan ta'lim berish metodikasini bilish;

- ona tili bo'yicha muammolar, yangiliklar, kashfiyotlar, ilmiy izlanishlar, milliy va jahon pedagogikasi taraqqiyotidagi tadqiqotlar haqida ma'lumotga ega bo'lishi;

- ona tili darslarida foydalanishga mo'ljallangan qomus va o'quv lug'atlarini bilish va amaliy foydalanishga ega bo'lish;

- ona tili va adabiyot fanini o'qitish bo'yicha tajriba almashish va ilg'or tajribalarni ommalashtirish yo'llarini bilishi va hujjatlarini rasmiylashtirish

qoidalari bilan tanish bo‘lishi.

Bir so‘z bilan aytganda, hozirgi zamon o‘qituvchisi dars o‘tish jarayonida yuqorida sanab o‘tganimiz o‘qituvchining zimmasiga qo‘yilgan talablarni bilishi ketadi. O‘qituvchi ana shunday kuchli bilimga ega bo‘lgan shaxs bo‘lmog‘i va intilmog‘i kerak. To‘g‘ri, har qanday shaxs ham bir kun yoki bir muddat davomida dunyo ilmlarini egallay qolmaydi, o‘qituvchi ham o‘qituvchi bo‘lishgacha bo‘lgan davrda shu bilan birgalikda, dars o‘tish jarayonida, hayotiy tajribalarida o‘z bilimini oshirib boradi. Tayanch kompetensiyalarni o‘rganishdagi maktablar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar uchun eng ko‘p qo‘llanadigan kompetensiya turi bu - kommunikativ kompetensiyadir. Bu kompetensiyaning turi biror fan yoki yo‘nalishni tanlamaydi u ta’limning barcha sohasida keng qo‘llanadigan kompetensiyaning turidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tayanch kompetensiyalaridan biri bo‘lgan kommunikativ kompetensiyani shakllantirish muhimdir. Ma’lumki, har bir ta’limning eng ta’sirchan vositalaridan biri muloqot hisoblanadi. Chunki har bir inson qalbida va ongida shakllanadigan dunyoqarash, e’tiqod, iymon, vijdon, mas’uliyat kabi fazilatlar tarbiyasida radio-televideniya, gazeta-jurnallar, badiiy hamda ilmiy adabiyotning o‘rnini e’tirof etgan holda shuni aytish mumkinki, yuzma-yuz kechadigan fikr almashuv, insonning yuzi va ko‘ziga qarab turib aytiladigan ma’noli so‘zlar va hissiyotning o‘rni beqiyosdir. Inson ko‘ziga qarab aytilgan ma’lumot va shu ma’lumotga mos yuz harakatlari ya’ni mimikasi, ko‘zning boqishi, samimiyat fikrni tushuntira olish va uqtirish uchun yaxshi xizmat qiladi. Bunday muloqot, albatta, samarali bo‘ladi. Shu bois o‘qituvchi-o‘quvchi, o‘quvchi-o‘quvchi va ota- ona-o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot ta’lim-tarbiya jarayonida katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, muloqoti bilan uzviy bog‘liqdir. Bola jummlalarining mazmuni va shaklidagi o‘zgarish uning muloqot shakllari o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutq ishchan muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo‘naltirilgan va nosituativ-shaxsiy muloqot shakliga o‘tilishi bolalar nutqiga

ma'lum bir talablarni qo'yadi. Bu talablar bola nutqining yangiyangi tomonlarini, turli kommunikativ masalalarni hal qilishi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat - nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat.

Foydalangan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. "O'zbekiston nashriyoti" Toshkent-2021.
2. Axmedova G.M. O'zbek tili darslarida o'quvchilar nutqini yasama so'zlar bilan boyitishning metodik asoslari: ped.fan.nom. ...diss. – Toshkent, 2007.
3. Haydarova M.E. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent.: Fan va texnologiya, 2009.
4. M. A. Kenjayeva. 5-6-sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi: ped.fan.dok (PhD). ...diss. – Toshkent, 2021.
5. Ona tili va adabiyot fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar o'quv moduli. - Toshkent. 2017. -110-b.
6. Oxunjonova O. Ta'lim bosqichlarida sinonimlar mavzusini o'qitish metodikasi: ped.fan.nom. ...diss. – Toshkent, 2009. – 140-b.
7. Yusupova G. Bo'lajak pedagoglarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishda aralash ta'limdan foydalanish metodikasi: ped.fan.dok (PhD). ...diss. – Urganch. 2020.
8. Yusupova Sh. Hozirgi o'zbek dabiyy tili darslarida o'quvchilar tafakkurini o'qitishning ilmiy-metodik asoslari (akademik litseylar misolida): ped.fan.dok. ...diss. – Toshkent, 2005. – 279-b.
9. Майенова М.Р. Лингвистические принципы адаптирования художественного текста. Автореф.дис. канд. пед. наук. – Москва, 2005.–212 с. Маслова В.А. Лингвокультурология [Текст]. – Москва: Изд. центр